

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

Cultural Landscape of Traditional Community : A case study of Klong Kwae–Om Community, Samut Songkhram Province

ชนธิกาญจน์ จินใจตรง* และกฤตพร ท้าวเจริญ**

Chanitikarn Jeenjaitrong* and Kritaporn Haocharoen**

Received : 26 April 2020

Revised : 23 July 2020

Accepted : 30 July 2020

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน และสรุปบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา และเทคนิคการวิเคราะห์ โดยการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบพื้นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับ ประเด็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประกอบด้วย (1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ ของชุมชนดั้งเดิมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นพื้นที่ในเขตระบบนิเวศน้ำจืดที่เชื่อมต่อกับระบบนิเวศน้ำกร่อยอันเป็นรอยต่อของระบบนิเวศที่มีความเปราะบางและมีความเฉพาะตัวสูง ประกอบด้วยระบบน้ำและลมที่ได้รับอิทธิพลจากระบบนิเวศชายฝั่งทะเล ก่อให้เกิดระบบน้ำขึ้น-น้ำลง และมีความหลากหลายทางชีวภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิด (2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน บริเวณริมน้ำสองฝั่งคลองแควอ้อมแบบแนวยาวตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear settlement) ในรูปแบบของการอยู่อาศัย และการขยายที่ดินทำกินนอนเพื่อดูแลพื้นที่เกษตรกรรมของตนกลายเป็น ชุมชนริมน้ำบริบทสวนแบบยกทรงสูง อันสะท้อนการจัดการรูปแบบของพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและยกระดับ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามลำดับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ (3) ระบบกิจกรรม ถือเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดโดยตรงมาจาก วิถีชีวิตและภูมิหลังทางวัฒนธรรม และจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปราศจากพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมและเวลา โดยรูปแบบของการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกทรงสูงทำให้เกิดกิจกรรมเชิงธุรกิจและกิจกรรมทางสังคม ซึ่งเป็น

* นักศึกษา* หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งได้รับการสนับสนุนปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา 2559)

** สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปทุมธานี 12121

* Doctor of Philosophy Program in Integrated Science of Built Environment, Faculty of Architecture and Planning Thammasat University, Rangsit Campus, Pathumthani 12121, Thailand

** Division of Urban Environmental Planning and Development, Faculty of Architecture and Planning Thammasat University, Rangsit Campus, Pathumthani 12121, Thailand

Corresponding author E-mail: Oilgack_t_niti@hotmail.com*

สิ่งที่ซ่อนอยู่ในวิถีชีวิตและพฤติกรรมของแต่ละบุคคล ครอบครัว และสังคมที่มีการกระทำสืบทอดกันมา รวมถึงสื่อให้เข้าใจถึงระบบสังคมของการอยู่ร่วมกันและการพึ่งพากัน และองค์ประกอบสุดท้าย คือ (4) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ส่งผลต่อความคิดความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะทางสังคมและอื่นๆ อันก่อให้เกิดเป็นโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีออกมาเป็นคุณค่า แล้วเลือกคุณค่านั้นมาเป็นค่านิยมในการประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตในสังคมเรียกว่า “วัฒนธรรมชาวสวน” จากเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ชุมชนคลองแควอ้อมเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำในเขตรบบนเวศน้ำจืดที่มีกลุ่มวัฒนธรรมชาวสวนเป็นตัวแทน มีพื้นที่ระบบบนิเวศน้ำจืดเป็นสื่อกลาง และมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์ที่ส่งผลสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม จังหวัดสมุทรสงคราม

ABSTRACT

This article is the cultural landscape study of traditional community, a case study of Khlong Khwae-Om community in Samut Songkhram province. The study aims to inspect more of physical, social, culture, and economic characteristics which have impacts on the cultural landscape and to summarize the context of cultural landscape of Khlong Khwae-Om community that reflects the identity of the traditional community in Samut Songkhram. The study was conducted with qualitative research methods which is based on the history of Khlong Khwae-Om settlement as well as analyses the issues related to the physical, social, culture and economic characteristics to come up with the summary of the cultural landscape reflecting the identity of traditional community in Samut Songkhram. According to the analysis of the related basic components of traditional community, it shows that (1) the geographic and ecosystems of Khlong Khwae-Om community, Samut Songkhram is an area that set in the fresh water. In addition, the water and wind systems influenced by the coastal ecosystem creating tides system, diversity of biological and natural resources which cause (2) settlement along the Khlong Khwae-Om river banks in the form of residences. Expanding farmland for farming has become a waterfront community in the context of a raised garden which reflects area management to survive and to improve living conditions in human settlement. (3) The activity system is directly passed on from lifestyle and cultural backgrounds. This system would not have been happened without the area to do activities and time. The use of agricultural areas with raised farming leads to business and social activities which are hidden in the way of life and human behavior, family and social practices. This shows the social systems of coexistence and interdependent society. The last factor is (4) culture that affects human belief in the environment, geography, economic, social features and etc. This creates a worldview that humans can interpret as values for social practices called “Farm Culture”. These conditions has brought Khlong Khwae-Om community to the traditional community with cultural context of a waterfront community in a fresh water ecosystem represented by Farm Culture. Fresh water ecosystem is a medium and cultural landscape is a result that reflects the identity of the traditional community in Samut Songkhram province.

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนดั้งเดิม คลองแควอ้อม

Keywords: Cultural Landscape, Traditional Community, Klong Kwae-Om

บทนำ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม” ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2) ศึกษาเงื่อนไขที่มีผลต่อความแตกต่างทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ 3) สรุปบริบททางภูมิทัศน์ วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม จากผลการวิจัยเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ ชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามสามารถจำแนกบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม ได้เป็น 3 บริบทหลัก คือ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริบทน้ำจืด 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริบทน้ำกร่อย และ 3) ภูมิทัศน์ วัฒนธรรมบริบทชายฝั่งทะเล ซึ่งแต่ละบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีคุณลักษณะเฉพาะที่ต่างกันอย่างชัดเจน ดังนั้นใน บทความนี้จะจึงเลือกนำเนื้อหาส่วนหนึ่งมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในเชิงลึกเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริบทน้ำจืด กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ชุมชนคลองแควอ้อม ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองในจังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชน ดั้งเดิมตลอดสองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมตั้งแต่ปากคลองวัดประดู่จนถึงปลายคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลอง บริเวณรอยต่อของตำบลบ้านปรามไทย์ ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที กับตำบลแควอ้อม และ ตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา ซึ่งคลองแควอ้อมเป็นลำคลองที่ตั้งอยู่บริเวณตอนบนของจังหวัดสมุทรสงคราม ในอดีตถือเป็นเส้นทางหลักของแม่น้ำแม่กลองสายเก่า ต่อมาเส้นทางรถไฟของน้ำมีการเปลี่ยนทิศทางดังที่ปรากฏ ในปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2547) ประกอบกับเป็นเส้นทางน้ำสายสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสต้น ชลมารคมายังวัดประดู่ในวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 ตามหลักฐานบันทึกจดหมายเหตุเสด็จประพาสต้นของสมเด็จพระ ยะยาดำรงราชานุภาพ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชชนนี, 2542) ตลอดจนมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่เจ้านายเสด็จ ทั้งวัดแก้วเจริญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. 2447 พร้อมด้วยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ วัดปากน้ำ วัดบางสะแก และวัดบางแคใหญ่ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเคยเสด็จทอดพระเนตร (เทพ สุนทรสารทูล, ม.ป.ป.: 20-22) นอกจากความสำคัญทางด้าน ประวัติศาสตร์แล้ว คลองแควอ้อมยังมีบทบาทสำคัญในด้านเศรษฐกิจด้วยการเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพื่อการ ขนส่งทางด้านเศรษฐกิจจนเกิดเป็นชุมชนริมน้ำที่ยืดลึกลงไปในอดีต การตั้งถิ่นฐาน โดยมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ เหมาะสมกับสภาพที่ตั้ง ประโยชน์ใช้สอย องค์ประกอบเชิงระบบนิเวศลุ่มน้ำ พืชพรรณ และระบบการผลิตของสวนยกร่องสูง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ม.ป.ป.: 6-15) ด้วยบริบทที่ตั้งและสภาพแวดล้อม ของชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงครามที่มีทรัพยากรน้ำจืดที่อุดมสมบูรณ์จากอิทธิพลของระบบน้ำขึ้นน้ำลง ตามระดับน้ำทะเล นำมาสู่การพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ที่แตกแขนงเป็นลำคลองจำนวนมาก และเกิดการเรียนรู้ ระบบของธรรมชาติ การสร้างบ้านแปลงเมืองให้เกิดความสมดุลกันระหว่างวิถีการดำรงชีวิตกับสภาพแวดล้อม ทั้งการขุดคู คลอง แพรก ลำราง และลำประโดง เพื่อกระจายน้ำเข้าไปในพื้นที่ ประกอบกับกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญา ท้องถิ่นของชุมชนที่เกิดจากองค์ความรู้และเทคโนโลยีของบรรพบุรุษที่สังเกตการณ์ และสั่งสมประสบการณ์ของ ชาวสวนจนเข้าใจธรรมชาติในการประกอบอาชีพกลายเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม และทุนทางชุมชน จนกลายเป็นสังคม

เกษตรกรรมที่มีการพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำ ที่เรียกว่า “ระบบสวนยกร่อง” จากบริบทที่ตั้งและสภาพแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะดังกล่าว ทำให้วิถีการดำรงชีวิตและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนคลองแควอ้อมมีความผูกพันกับสายน้ำอย่างใกล้ชิด อันปรากฏรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Linear Settlement) ขนานกับลำคลองแควอ้อม และด้วยบริเวณริมตลิ่งที่มีระดับสูงกว่าพื้นที่ตอนในที่เกิดขึ้นจากการทับถมของตะกอนน้ำเออลันตลิ่งเข้ามาตามธรรมชาติของระบบน้ำในจังหวัดสมุทรสงคราม จึงทำให้บริเวณริมตลิ่งมีความเหมาะสมต่อการปลูกสร้างบ้านเรือนริมน้ำมากกว่าพื้นที่ตอนใน การสร้างบ้านเรือนริมน้ำที่ห่างกันตลอดแนวคลองแควอ้อมและมีพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องโอบล้อมอยู่ทางด้านข้างและด้านหลังของเรือนจนกลายเป็นภูมิทัศน์ที่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปในแถบชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงครามที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมไว้ได้ อันเป็นคุณลักษณะที่บ่งชี้ถึงลักษณะเฉพาะของชุมชนที่มีการเลื่อนไหลได้ตามบริบทและการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม (อภิญา เพ็ญพสุกุล, 2546, น. 16) ดังนั้นความเป็นชุมชนคลองแควอ้อมได้สะท้อนเรื่องราวความเป็นตัวตน ที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ของชุมชน” ผ่านการเป็นชุมชนดั้งเดิมที่คุณลักษณะของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกร่องที่สมบูรณ์แห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสงคราม

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาพื้นที่ที่มีรูปลักษณ์ชัดเจนทั้งทางด้านกายภาพและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรูปแบบของพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะตัวจากภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ โดยกลุ่มวัฒนธรรมที่เป็นตัวแทน (Agent) ธรรมชาติเป็นตัวกลางหรือสื่อ (Medium) และภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือผลลัพธ์ (Result) ภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมผ่านช่วงเวลาและการพัฒนา โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีคุณค่าทางความงาม ผ่านลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่ชุมชนนั้น (Sauer, 1925: 296-310) และอีกแนวคิดหนึ่งของ Vogelers ได้อธิบายภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นเครื่องหมายที่สะท้อนความคิด ความเชื่อ และอุดมคติที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์ที่กระทำต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เมื่อพิจารณาจากกระบวนการทางสังคม เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการกระทำของมนุษย์ดังกล่าว จะทำให้เห็นถึงรูปแบบเฉพาะของพื้นที่ความไม่สม่ำเสมอของภูมิศาสตร์ ดังนั้นจากการวิเคราะห์รูปร่างหรือรูปแบบเฉพาะของพื้นที่จึงกลายเป็นเกณฑ์พื้นฐานที่มึความคิดและพฤติกรรมสะท้อนตัวตนทั้งรูปแบบเชิงพื้นที่และสิ่งที่ปรากฏให้เห็นสามารถจับต้องได้ รวมถึงวัฒนธรรมของชุมชน (Vogelers, 2010) จากการพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพและองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพควบคู่กันของชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีรูปลักษณ์ชัดเจนทั้งทางด้านกายภาพและวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม อันเป็นที่มาและความสำคัญของปัญหาที่นำไปสู่การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดความสงสัยในประเด็นที่ว่า “บริบทสภาพแวดล้อมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมีคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร และมีเงื่อนไขอะไรที่ส่งผลสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งเน้นศึกษาถึงคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงคราม และสรุปบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม และเมื่อพิจารณาประเด็นข้อค้นพบทั้งหมดที่ได้จากการศึกษาชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงครามแล้วนั้น จะสร้างความเข้าใจถึงคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นผลมาจากลักษณะทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แรงผลักดันทางด้านเศรษฐกิจ

สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนความหลากหลายของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม เพื่อนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ประกอบการพิจารณาการอนุรักษ์และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 1 แสดงชุมชนคลองแควอ้อมในจังหวัดสมุทรสงคราม
ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

การทบทวนแนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดในการวิจัย

ประเด็นด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมถือเป็นการวิจัยที่ต้องเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเรื่องราวต่างๆ หลายด้าน ผู้วิจัยจึงทบทวนแนวความคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา ผสมผสาน และพัฒนาเป็นฐานในการสร้างกรอบแนวคิด โดยเริ่มจากการศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนดั้งเดิมและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. **ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)** ตามแนวคิดของ Carl O. Sauer กล่าวว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) เป็นรูปแบบจากภูมิทัศน์ทางธรรมชาติโดยกลุ่มวัฒนธรรม โดยวัฒนธรรมเป็นตัวแทน พื้นที่ทางธรรมชาติเป็นสื่อกลาง และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นผล (Sauer, 1925) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เมื่อพิจารณาจากกระบวนการทางสังคม เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการกระทำของมนุษย์ดังกล่าว จะทำให้เห็นถึงรูปแบบเฉพาะของพื้นที่ ความไม่สม่ำเสมอของภูมิศาสตร์ ดังนั้นจากการวิเคราะห์หรือรูปแบบเฉพาะของพื้นที่จึงกลายเป็นเกณฑ์พื้นฐานที่มีความคิดและพฤติกรรมสะท้อนตัวตนทั้งรูปแบบเชิงพื้นที่และสิ่งที่ปรากฏให้เห็นสามารถจับต้องได้ รวมถึงวัฒนธรรมของชุมชนนั้น โดยแนวคิดนี้มีทั้งสาเหตุ (Cause) และผลกระทบ (Effect) ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรม องค์การทางวัฒนธรรม และพฤติกรรมของมนุษย์ (Vogeler, 2010) ประกอบกับการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรมในบริบททางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง มีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของคนในท้องถิ่น จนเป็นที่รู้จักร่วมกันและมีการกำหนดชื่อเป็นสถานที่ต่างๆ ในรูปแบบของแผนที่หรือแผนภูมิเพื่อสื่อสารกันและกลายเป็นตำนานที่อธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมา สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ

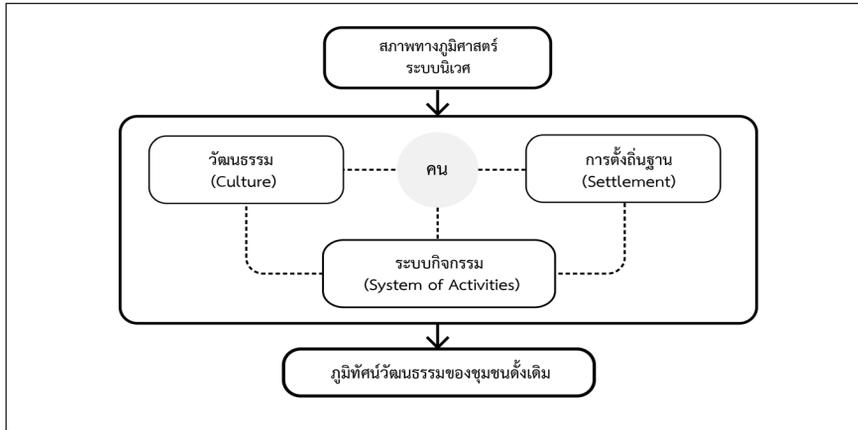
2. **ชุมชนดั้งเดิม** หากอธิบายถึงชุมชนดั้งเดิม หรือชุมชนที่อยู่อาศัยดั้งเดิม หมายถึง ชุมชนที่อยู่อาศัยที่มีความเป็นเอกลักษณ์ มีคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและมีความหมายต่อผู้อยู่อาศัยในชุมชน มีวิวัฒนาการมาเป็นระยะเวลายาวนาน มีสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมที่สวยงามโดดเด่น รวมถึงวิถีชีวิต ประเพณีที่สืบทอดต่อกันมายาวนาน ซึ่งชุมชนดั้งเดิมมีความสำคัญในหลายแง่มุม ทั้งด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ด้านเอกลักษณ์

ความแตกต่างทางสถาปัตยกรรม รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต และแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม อันมีส่วนในการส่งเสริมเอกลักษณ์และนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของชุมชนนั้นๆ ตลอดจนเป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษ ในแง่ของคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ด้วยลักษณะเฉพาะนี้ทำให้ชุมชนดั้งเดิมมีความแตกต่าง คือ (1) ด้านความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นหลักฐานที่แสดงออกถึงความรุ่งเรือง ภูมิปัญญาและ พัฒนาการ (2) ด้านอายุ ตามหลักปฏิบัติสากลที่กำหนดเส้นแบ่งระหว่างอดีตกับปัจจุบันไว้ที่ 50 ปี บางแห่งสามารถ ศึกษาได้ตามหลักเกณฑ์ของอาคาร ระยะเวลาก่อสร้าง การขึ้นบัญชีของอาคาร กระบวนการคัดเลือกโดยคณะกรรมการ ผู้เชี่ยวชาญอาคารที่เป็นแบบอย่างที่ดีที่สุดหรือมีลักษณะเฉพาะตัว อาคารที่มีคุณภาพสูง มีคุณค่าความโดดเด่น (3) ด้านลักษณะเฉพาะ ด้วยลักษณะพิเศษ มีความสวยงาม หรือมีลักษณะที่เป็นแบบอย่างหรือเป็นเอกลักษณ์ อันเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะในพื้นที่ โดยชุมชนดั้งเดิมไม่จำเป็นต้องมีลักษณะทางสถาปัตยกรรม ของอาคารที่มีความสวยงามที่สุด แต่ควรมีลักษณะโดยรวมที่มีความเฉพาะอาจเป็นความพื้นถิ่น (Vernacular) สูง และ (4) ด้านวิถีชีวิต เป็นการพิจารณาถึงมรดกทางวัฒนธรรมด้านจิตใจที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2553: 12)

3. วัฒนธรรม ระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ ตามแนวคิดของ Rapoport อธิบายถึงความสัมพันธ์ ที่เกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบทางพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน โดยชุมชนที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมแตกต่างจากกลุ่มคนในสังคมยอมรับทำให้ระบบกิจกรรม การจัดองค์ประกอบทาง พื้นที่ และการใช้พื้นที่ที่มีความหลากหลายหรือลักษณะที่แตกต่างตามเหตุผลที่ซ้อนกันอยู่ จากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนระหว่างวัฒนธรรม ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ถือเป็นพื้นฐานสำคัญ โดยเริ่มจากวัฒนธรรมเป็นสิ่ง ที่ส่งผลต่อความคิดความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ ย่อมก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีออกมาเป็นคุณค่า แล้วเลือกคุณค่านั้นมาเป็นค่านิยมในการประพฤติปฏิบัติ และดำเนินชีวิตในสังคม โดยปรากฏออกมาให้เห็นและรับรู้ได้ในรูปแบบของระบบกิจกรรมที่มีพื้นที่รองรับ และเกิด เป็นการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้งของชุมชนในที่สุด ซึ่งสะท้อนถึงความคิด ความเชื่อ และภูมิปัญญาที่มาจากผู้คนในชุมชน เป็นผู้กำหนด อันส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะของชุมชน (Rapoport, 1994: 474-478)

จากการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าวในข้างต้น นำมาสู่การสรุปรอบแนวคิดในการวิจัยตามองค์ประกอบ พื้นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ประกอบด้วย (1) **ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ** เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนในการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน และลักษณะกิจกรรม ของคนในชุมชน อันก่อให้เกิดองค์ประกอบหลักอื่นๆ ที่มีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของชุมชนตามมาเป็นลำดับ โดยมีประเด็น ย่อยในการศึกษา คือ ลักษณะเด่นของที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำระบบโครงข่ายลำน้ำ และ ลักษณะพืชพรรณ (2) **การตั้งถิ่นฐาน** เป็นการจัดการพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมของชุมชน โดยบริเวณที่ใช้เป็น แหล่งที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนในชุมชนดั้งเดิม ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือน การขยายตัวของชุมชน สถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้าง ระบบการสัญจร พื้นที่ทำมาหากิน แหล่งประกอบ กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม (3) **ระบบกิจกรรม** เป็นการประกอบกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ อาชีพของคนในชุมชน ซึ่งถือเป็นความสามารถในการนำทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างชิ้นเป็นผลผลิตที่สะท้อนถึง ความสามารถในการปรับตัวให้สมดุลและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และ (4) **วัฒนธรรม** เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของ คนที่มีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบทางพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนที่มี ความแตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่มีความผูกพันกับระบบนิเวศและ

สถาปัตยกรรมศาสตร์ในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ จากองค์ประกอบพื้นฐานดังกล่าว นำมาสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย (ภาพที่ 2)

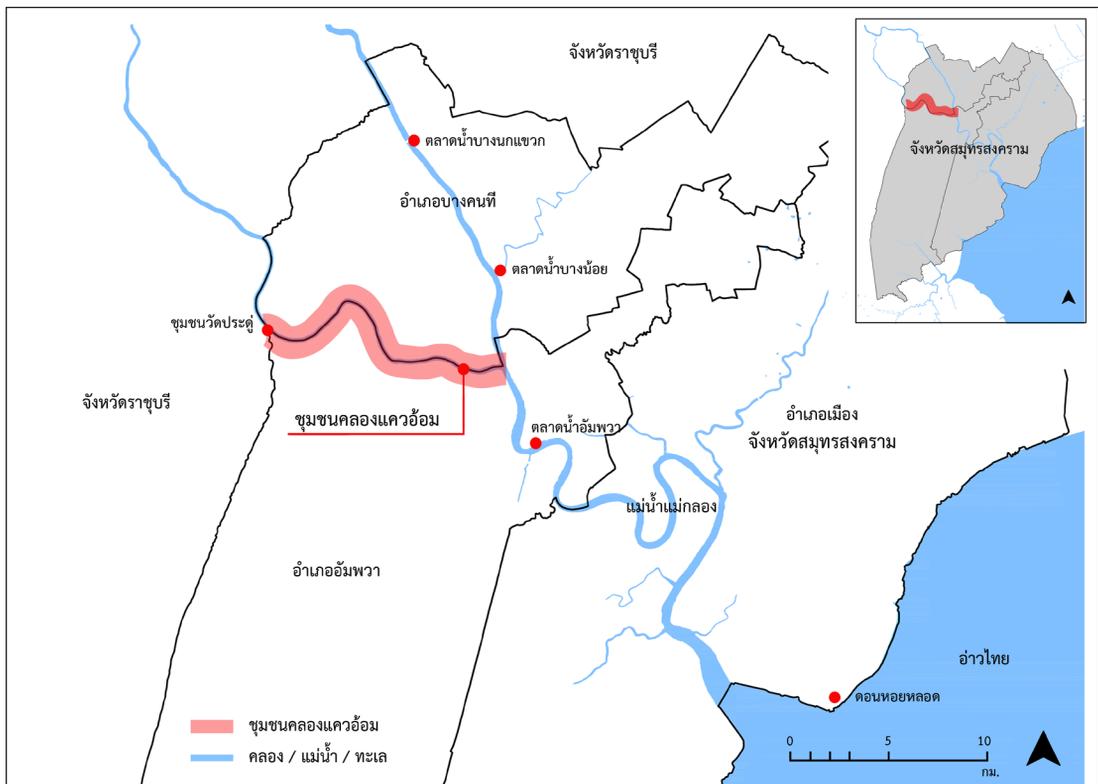

ภาพที่ 2 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย
ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

วิธีการวิจัย เครื่องมือในการวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเริ่มจากการสืบค้นและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาในด้านต่างๆ ประกอบด้วย การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานริมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม และการวิเคราะห์ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อนำไปสู่บทสรุปของบริบททางภูมิทัศน์ วัฒนธรรมอันสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ข้อมูลเชิงพื้นที่แล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ประกอบกับการศึกษาเทคนิคการวิเคราะห์รูปแบบต่างๆ จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยได้ โดยมีเครื่องมือในการวิจัยและกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย 1) การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม ทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ระบบนิเวศ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และการใช้พื้นที่ 2) การสัมภาษณ์ทั่วไปเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ การประกอบอาชีพ จากผู้ให้ข้อมูลที่อยู่อาศัยจริงและประกอบอาชีพต่างๆ ได้แก่ เกษตรกร (อายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไป) พ่อค้าแม่ค้า และผู้มีอาชีพรับจ้าง ฯลฯ โดยเลือกใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเชิงทฤษฎีประกอบ (Glaser & Strauss, 1967) ที่มีขนาดกลุ่มตัวอย่าง 20 ตัวอย่าง ประกอบกับการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคม จึงเลือกใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบข่วงก้อนหิมะ (Snowball sampling) ที่เป็นการเลือกตัวอย่างโดยขอคำแนะนำจากผู้ให้ข้อมูลถึงบุคคลที่ผู้วิจัยสมควรจะไปสัมภาษณ์ในลำดับต่อไป และ 3) การสังเกตการณ์เกี่ยวกับลักษณะกิจกรรม และสภาพวิถีชีวิต ประกอบกับวิธีการและเทคนิคในการวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย 1) เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา โดยการนำข้อมูลที่ได้นำมาจำแนกและจัดหมวดหมู่ออกให้เป็นระบบและวิเคราะห์ด้วยการซ้อนทับข้อมูลเพื่อหาข้อสรุปร่วมกันในประเด็นนั้นๆ 2) เทคนิคการวิเคราะห์โดยการแปลภาพถ่ายทางอากาศ เป็นการนำภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่ศึกษามาแปลตีความ เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

พื้นที่กรณีศึกษา จากการคัดเลือกพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมตามเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนดั้งเดิมในการศึกษาที่ประกอบด้วย 1) ชุมชนริมน้ำในปัจจุบันที่มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมน้ำในบริบทน้ำจืดตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ 2) มีลักษณะพิเศษในแง่ของคุณค่าทางวัฒนธรรมอย่างชุมชนชาวสวน ที่เกิดจากภูมิปัญญาที่มนุษย์สามารถนำเอาธรรมชาติมาดัดแปลงให้เกิดประโยชน์และสภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นภูมิทัศน์ที่มีความเฉพาะตัว และ 3) มีหลักฐานทางกายภาพปรากฏองค์ประกอบของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ทั้งระบบนิเวศ การใช้พื้นที่ สถาปัตยกรรม พื้นที่เกษตรกรรม ศาสนสถาน ระบบกิจกรรม วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ที่สะท้อนมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมมี ผู้วิจัยเลือกชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อศึกษาคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชน อันสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม โดยชุมชนคลองแควอ้อมถือเป็นชุมชนดั้งเดิมในเขตน้ำจืดนับตั้งแต่แยกคลองวัดประตู่จนถึงปลายคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลอง มีความยาวประมาณ 7 กิโลเมตร ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลบ้านปราโมทย์ ตำบลบางสะแก ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที และเทศบาลตำบลเหมืองใหม่ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ผลการศึกษา

จากประเด็นในการศึกษาองค์ประกอบพื้นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในข้างต้น นำมาสู่การวิเคราะห์ (1) ประวัติศาสตร์ความเป็นมา และ (2) คุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เพื่อหาข้อค้นพบของคุณลักษณะเฉพาะและบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

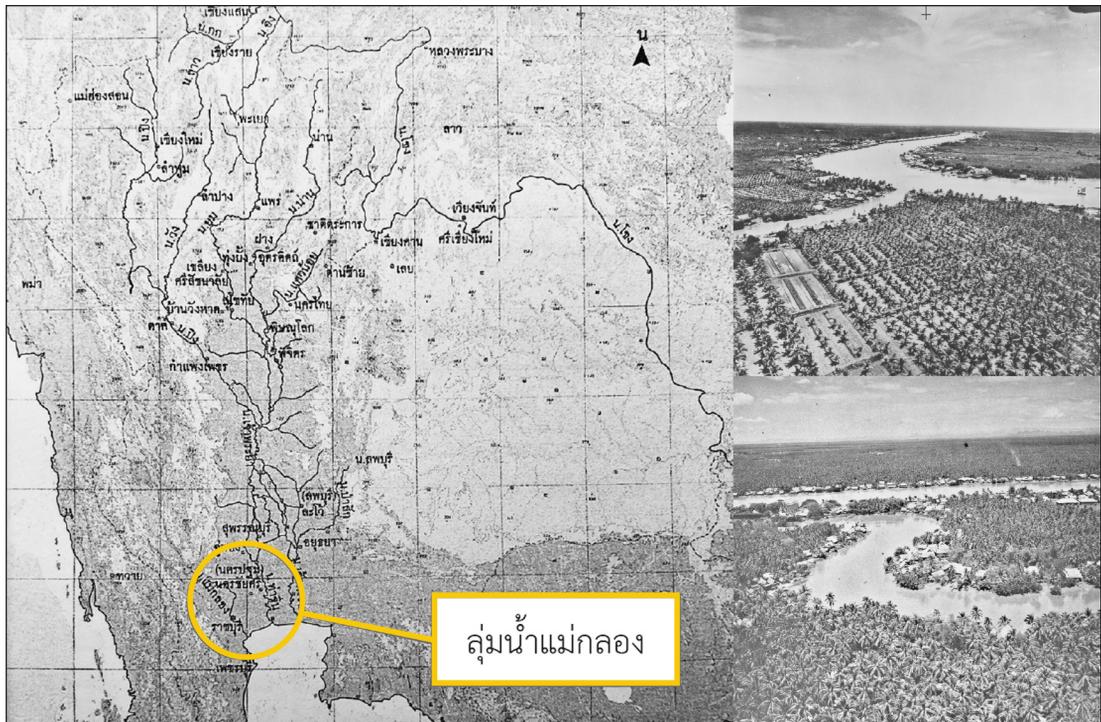
1. ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานริมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ลุ่มน้ำแม่กลองเป็นลำน้ำเก่าแก่ที่สัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งและการทำมาหากินของผู้คนในประเทศไทย ตั้งแต่ก่อนยุคประวัติศาสตร์ จากร่องรอยของโบราณสถานและวัตถุสถานที่ยังพบในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองได้สะท้อนถึงการเกิดและการเคลื่อนย้ายของกลุ่มเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐานอย่างเป็นทางการที่คลี่คลายเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน ตามลักษณะภูมิประเทศตามเส้นทางที่แม่น้ำแม่กลองไหลลงมาแต่ต้นนั้น แม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีความสัมพันธ์กับชุมชนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ อันมีแม่น้ำแม่กลองเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อของผู้คนจากพื้นที่ต่างๆ เดินทางไปมาหาสู่กันจนนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมต่อกัน ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ดอนเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของผู้คนตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองและชายฝั่งทะเล จึงเริ่มมีผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นจนเกิดเป็นเมืองใหม่ขึ้นบริเวณปากแม่น้ำแม่กลองที่เรียกว่า “เมืองแม่กลอง” หรือ “จังหวัดสมุทรสงคราม” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549) โดยจังหวัดสมุทรสงครามเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตอนในและที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนใต้ ที่มีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านตอนกลางของพื้นที่ตามแนวทางทิศเหนือสู่ใต้ ตั้งแต่อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทยที่บริเวณปากแม่น้ำในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งถือเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนกลายเป็นพื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ด้วยสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านจากเหนือลงใต้ และเป็นที่ราบชายฝั่งที่มีความลาดเอียงไปทางชายฝั่งทะเล ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามมีคลองธรรมชาติและคลองขุดเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายน้ำขนาดใหญ่ครอบคลุมทั้งพื้นที่ คลองเหล่านี้ช่วยในการระบายน้ำระหว่างพื้นที่ตอนบนและตอนล่างฝั่งทะเล จากอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลงที่อ่าวไทย ส่งผลต่อระดับน้ำในแม่น้ำแม่กลองให้พื้นที่มีน้ำทะเลหนุนเข้ามาตามแม่น้ำและคูคลองอันเป็นโครงข่ายน้ำขนาดใหญ่ ตลอดจนเป็นเหตุให้มีสภาพน้ำที่แตกต่างกันตามพื้นที่ คือ น้ำจืดที่อยู่ทางตอนบนบริเวณอำเภอบางคนที น้ำกร่อยที่อยู่ทางตอนกลางบริเวณอำเภออัมพวาตอนบน และอำเภอเมืองสมุทรสงครามตอนบน และน้ำเค็มที่อยู่ทางตอนล่างบริเวณอำเภอเมืองสมุทรสงครามตอน และอำเภออัมพวาตอนล่าง จังหวัดสมุทรสงครามจึงได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มี “ระบบนิเวศสามน้ำ” ด้วยรอยต่อของระบบนิเวศที่ต่างกันอย่างชัดเจนซึ่งถือเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ และความเฉพาะตัวก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของสังคมมนุษย์ขึ้นตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

คลองแควอ้อมนับเป็นหนึ่งในเส้นทางระบายเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพื่อการขนส่งทางด้านเศรษฐกิจ จนเกิดเป็นย่านชุมชนริมน้ำที่แวดล้อมไปด้วยสวนยกร่องสูง บรรดาสวนผลไม้บริเวณชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและราชบุรี เรียกว่า “สวนนอก” เป็นของที่คู่กันกับ “สวนใน” ที่อยู่ในฝั่งกรุงธนบุรี จากลักษณะทางกายภาพในอดีตพื้นที่เดิมของชุมชนเป็นพื้นที่ทะเลตม อันเกิดจากการที่แม่น้ำพัดพามาสะสมและทับถมตามปากแม่น้ำ การสร้างบ้านแปงเมืองที่ต้องควบคุมสภาพแวดล้อมได้ในเรื่องของน้ำและคมนาคม ชุมชนคลองแควอ้อมจึงเป็นชุมชนชาวสวน และการทำสวนที่ต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งระบบน้ำขึ้นน้ำลงและเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ ที่มีระบบสวนที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งการตั้งถิ่นฐานริมคลองแควอ้อม

เป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งสองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมตั้งแต่บริเวณปากคลองวัดประดู่จนถึงปลายคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางกุ้งและตำบลแควอ้อม ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากสภาพภูมิประเทศ แม่น้ำอ้อมหรือคลองแควอ้อมคือแม่น้ำแม่กลองสายเก่า (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2547) ที่ออกสู่ทะเลบริเวณอำเภอวัดเพลงในอดีต ขณะที่แม่น้ำแม่กลองแยกจากแม่น้ำอ้อมที่เมืองราชบุรี คือ เส้นทางน้ำที่เกิดขึ้นสมัยหลังไหลผ่านที่ราบลุ่มเกิดใหม่ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกไปออกสู่อ่าวไทย จึงมีแม่น้ำแม่กลอง 2 สาย คือ ลำพะยอมและแม่น้ำอ้อมสายเก่า และสายใหม่ที่ผ่านอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม อำเภอเมือง อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม ลำน้ำเก่าแก่ที่สัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งที่การทำมาหากินของผู้คนในแต่ละยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยร่องรอยของโบราณวัตถุสถานในบริเวณลุ่มน้ำแม่แม่กลองนั้น ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการเกิดและการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐานเป็นกระบวนการที่คลี่คลายมาจนปัจจุบัน นับเป็นหนึ่งในเส้นทางที่มีการขยายเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพื่อรองรับการขนส่งเชิงเศรษฐกิจ จนกระทั่งกลายเป็นพื้นที่ตั้งของชุมชนริมน้ำที่มีอาชีพเป็นชาวสวนผลไม้ ปลูกผัก และอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลมะพร้าวจำนวนมาก จึงนับได้ว่าเป็นบริเวณลุ่มน้ำที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของผู้คนและบ้านเมืองในภาคของประเทศไทย

การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถแบ่งช่วงพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 3 ช่วง คือ ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ. 2300-2449) ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ. 2450-2500) และยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ. 2501-ปัจจุบัน) (นิธิกาญจน์ จันใจตรง, 2555) โดยในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนคลองแควอ้อม สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่ป่าปะปนกับพื้นที่สวน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วง พ.ศ. 2300 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกทรงบริเวณสองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมก่อกำเนิดขึ้น จากหลักฐานการก่อตั้งวัดเก่าแก่ที่ปรากฏเรียงรายบริเวณริมสองฝั่งลำน้ำทั้งสายหลักและสายรอง ได้แก่ วัดบางวันทอง วัดโบสถ์ วัดบางกุ้ง วัดบางสะแก วัดแก้วเจริญ วัดทองคั้ง และวัดอมรเทพ เป็นต้น ที่เกิดจากชาวบ้านจากอยุธยาและบริเวณอื่นอพยพหนีภัยสงครามด้วยการบุกเบิกพื้นที่เข้ามาในบริเวณที่เป็นลำคลองสายย่อย การกวาดต้อนผู้คนเชื้อชาติต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยรัชกาลที่ 2-3 ตามหลักฐานการย้ายถิ่นเข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองอย่างต่อเนื่อง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2547) จากความชำนาญทางการเดินเรือและการค้าขาย ปรากฏบ้านเรือนริมน้ำ เรือนทรงไทย และเรือนแถวริมน้ำซึ่งสร้างเครื่องผูกสร้างด้วยไม้ไผ่ หรือบ้านซัดตะ และคนจีนนิยมสร้างเรือนแพเพื่ออยู่อาศัยและค้าขาย ส่งผลให้พื้นที่แถบนี้เริ่มมีการหาที่ตั้งถิ่นฐานให้ การสร้างวัดวาอารามเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจยามสงคราม และการขยายพื้นที่ทำสวนถัดจากริมน้ำเข้าไปด้านใน ทั้งนี้ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต (ภาพที่ 4) ล้วนเกิดจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิต แบบแผนอาชีพ รวมถึงการใช้พื้นที่ให้มีลักษณะที่แตกต่างกัน จากการเรียนรู้ การสังเกตพฤติกรรมของธรรมชาติ และถอดรหัสความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมของลมน้ำ และปฏิทินทางจันทรคติ อันเป็นชุดความรู้ที่นำไปสู่การปรับตัวให้อยู่อาศัยในพื้นที่ได้อย่างสอดคล้องกับความ เป็นไปของสภาพแวดล้อมกลายเป็นพื้นที่ที่สะท้อนและบอกเล่าเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์อันมีคุณค่าทั้งในอดีตและปัจจุบันประกอบกับแนวทางการจัดการพื้นที่ที่สามารถอธิบายถึงพื้นที่ทางกายภาพที่ประกอบด้วยธรรมชาติและองค์ประกอบที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ที่ถูกซ้อนทับกันลงบนภูมิประเทศ และสร้างลักษณะเฉพาะลงบนพื้นที่นั้นๆ (Lennon & Steve, 1996) จากพื้นที่ของชุมชนดั้งเดิมภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอันมีลักษณะเฉพาะดังกล่าว ก่อให้เกิดพื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญที่เรียกว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” ขึ้น

ภาพที่ 4 แสดงการตั้งถิ่นฐานของจังหวัดสมุทรสงครามในอดีต

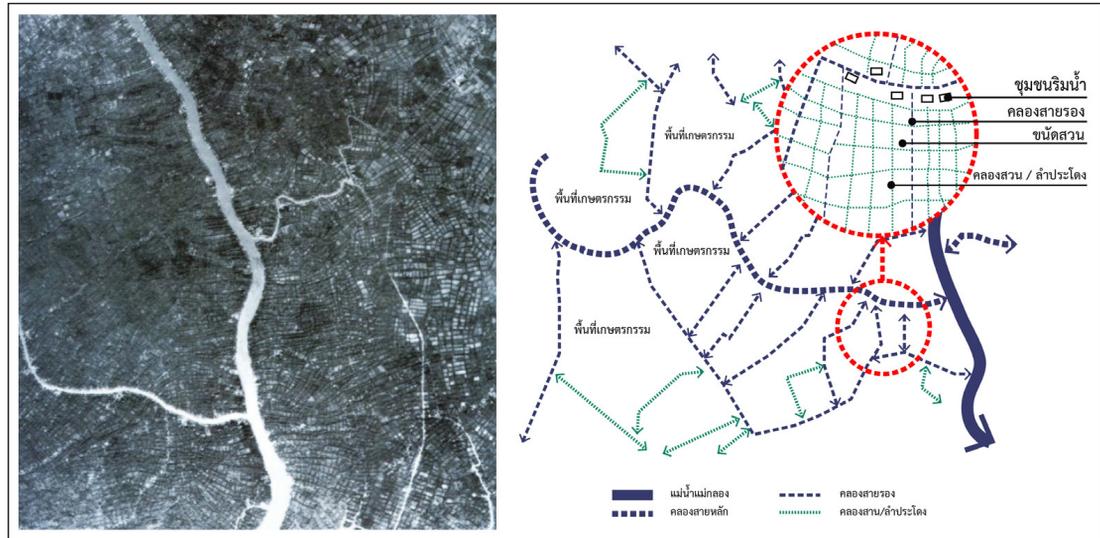
ที่มา: ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. (2542). เส้นแม่น้ำสายสำคัญในประเทศไทย, จาก ลุ่มน้ำแม่กลอง ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือข่าย” มอญ. กรุงเทพมหานคร: มติชน. และ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภ WH 2-200 (25). รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt จังหวัดสมุทรสงคราม.

2. คุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

2.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ มีส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมและการทำมาหากินของคนในชุมชนคลองแควอ้อม ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนคลองแควอ้อมตั้งอยู่บริเวณพื้นที่อำเภออัมพวา ตอนบน และอำเภอบางคนทอนล่าง ซึ่งถือเป็นพื้นที่ตอนกลางของจังหวัดสมุทรสงครามถัดจากเขตน้่ากร่อยเข้ามา เรียกว่า “เขตรบบนิเวศน้ำจืด” ซึ่งถือเป็นระบบนิเวศที่มีความเปราะบางและมีความเฉพาะตัวสูงเช่นเดียวกับเขตรบบนิเวศน้ำกร่อย โดยพืชพรรณที่นิยมปลูกสามารถอยู่ได้ทั้งน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย โดยเฉพาะสวนมะพร้าว น้ำตาล ส้มโอ และลิ้นจี่ อีกทั้งในอดีตยังมีการปลูกข้าวในร่องสวนเมื่อฤดูน้ำหลากมาถึง (สุรจิต ชิริเวทย์, 2549) ส่วน ลักษณะของดิน ด้วยสภาพพื้นที่ของระบบนิเวศน้ำจืดมีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการพัดพาเอาตะกอนดินและธาตุอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์นับตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ มาถึงปากแม่น้ำแม่กลอง และทะเลอ่าวไทยในฤดูน้ำหลาก ทำให้ลักษณะดินบริเวณชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเป็นดินชุดสมุทรสงคราม ที่เหมาะกับการปลูกผักทำสวน ซึ่งเกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำ และการขึ้นลงของน้ำทะเล น้ำกร่อยและน้ำจืดพัดพามาทับถมไว้เป็นระยะเวลาานาน (กรมทรัพยากรธรณี, 2559) ส่วน ระบบน้ำและลม ในพื้นที่

ยังได้รับอิทธิพลจากระบบนิเวศชายฝั่งทะเลที่ทำให้เกิดระบบน้ำขึ้น-น้ำลง อันมีอิทธิพลมาจากแรงดึงดูดของดวงจันทร์ เกิดการหมุนเวียนแทนที่กันของน้ำอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้รอยต่อทางระบบนิเวศไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน หากแต่แปรผันตามบริบทสิ่งแวดล้อม ในแต่ละเดือน แต่ละฤดูกาล พฤติกรรมของน้ำยังเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย (สุรจิต ชिरเวทย์, 2549) จากระบบของธรรมชาติดังกล่าว ทำให้พื้นที่บริเวณชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามมีความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้ ระบบเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่มีขนาดทางกายภาพตั้งแต่คลองแควอ้อมซึ่งเป็นคลองสายหลัก คลองสายรอง คลองสวน ลำประโดงและร่องสวนตามลำดับ (ภาพที่ 5) อันถือเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการระบบสวนยกทรงที่เกี่ยวข้องกับผลผลิต ดังนั้นการจัดการน้ำและคุณภาพของน้ำจึงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งประโยชน์ในการจัดการน้ำต่อลักษณะโครงสร้างทางด้านพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกทรง คือความสามารถในการระบายน้ำออกได้รวดเร็วเมื่อฝนตก ความสามารถในการสูบน้ำเข้าสู่ร่องสวนในฤดูแล้ง และความสามารถในการใช้น้ำร่องสวนรดพืชพรรณที่ปลูกได้ตลอดเวลา ระบบโครงข่ายลำน้ำในพื้นที่ชุมชน ทั้งลำคลองตามธรรมชาติและคลองขุด มีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีวัฒนธรรมชาวสวนเป็นองค์ประกอบสำคัญ

ขนาดสวนขนาดใหญ่ของชุมชนและพื้นที่โดยรอบ

ลำดับเครือข่ายลำน้ำ

ภาพที่ 5 แสดงลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
 ที่มา: สุรจิต ชिरเวทย์. (2549). คนแม่กลอง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส.เอเชียเพรส (1989) จำกัด, น. 142
 และ ผู้วิจัย, 2563.

2.2 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนคลองแควอ้อม ชุมชนคลองแควอ้อมถือเป็นชุมชนที่มีขยายตัวเพื่อการตั้งถิ่นฐานการขยายที่ดินทำกินและสร้างบ้านเรือนเพื่อดูแลพื้นที่เกษตรกรรมของตนบริเวณริมน้ำสองฝั่งคลองแควอ้อมซึ่งสามารถแบ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 3 รูปแบบ (ภาพที่ 6) คือ (1) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองใกล้วัดเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคแรกเกิดขึ้นตามแนวคลองแควอ้อมที่กระจุกตัวเป็นกลุ่มๆ ตามสองฝั่งลำน้ำบริเวณ

โดยรอบวัด และปากลำคลองต่างๆ คือ บริเวณปากคลองวัดประดู่ที่บรรจบกับคลองแควอ้อม และปากคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลองบริเวณวัดปากน้ำ โดยการสร้างบ้านเรือนที่ตามชายน้ำยาวตลอดคลองสายหลัก พื้นที่ด้านหลังถูกจัดให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งสะท้อนถึงวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเป็นลักษณะโดดเด่นของชุมชนฐานน้ำที่มีวัฒนธรรมชาวสวนและการค้าขายริมน้ำที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน (2) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองห่างจากวัด เป็นการกระจายตัวของชุมชนตามแนวลำคลอง ในยุคแรกมีการจับจองที่ดินริมน้ำบริเวณใกล้วัด จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวของบ้านเรือนริมน้ำสลับกับพื้นที่เกษตรกรรม การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองที่ใกล้วัดตลอดแนวลำคลองแควอ้อม ประกอบกับการกระจายตัวทำให้ชาวสวนสะดวกในการดูแลพืชพรรณ ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะของชุมชนสังคมเกษตรกรรม และ (3) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองที่ได้รับอิทธิพลการขยายโครงข่ายคมนาคม เป็นการขยายตัวของชุมชนตามแนวถนนเกิดขึ้นในยุคที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และโครงข่ายคมนาคมในพื้นที่ ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ขยายตัวตามแนวริมน้ำเปลี่ยนไปเป็นชุมชนริมถนนแทน ซึ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานยังมีกระจายตัวของบ้านเรือนริมน้ำสลับกับพื้นที่เกษตรกรรมดังเช่นในอดีต แต่มีจำนวนบ้านลดน้อยลง รวมถึงมีการกระจายตัวของบ้านเรือนบนพื้นที่เกษตรกรรมที่เชื่อมต่อกับแนวถนน สะท้อนถึงลักษณะของชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง โดยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มีความแตกต่างกันตามที่ได้กล่าวข้างต้น ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศที่เป็นจุดเด่นสำคัญของการที่คนในชุมชนเข้ามาในพื้นที่ รวมถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชน แต่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในแต่ละแบบมีความเชื่อมโยงกันตามแนวลำน้ำเป็นหลักสำคัญ ก่อให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีระบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของชุมชนในลักษณะเด่นของพื้นที่ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เนื่องจากการเริ่มตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยและการทำมาหากินในพื้นที่นั้นได้สะท้อนวิถี ความเป็นตัวตน ประเพณีและวัฒนธรรม ขึ้นต้นในรูปแบบเชิงกายภาพของพื้นที่ที่ปรากฏให้เห็นในลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบัน

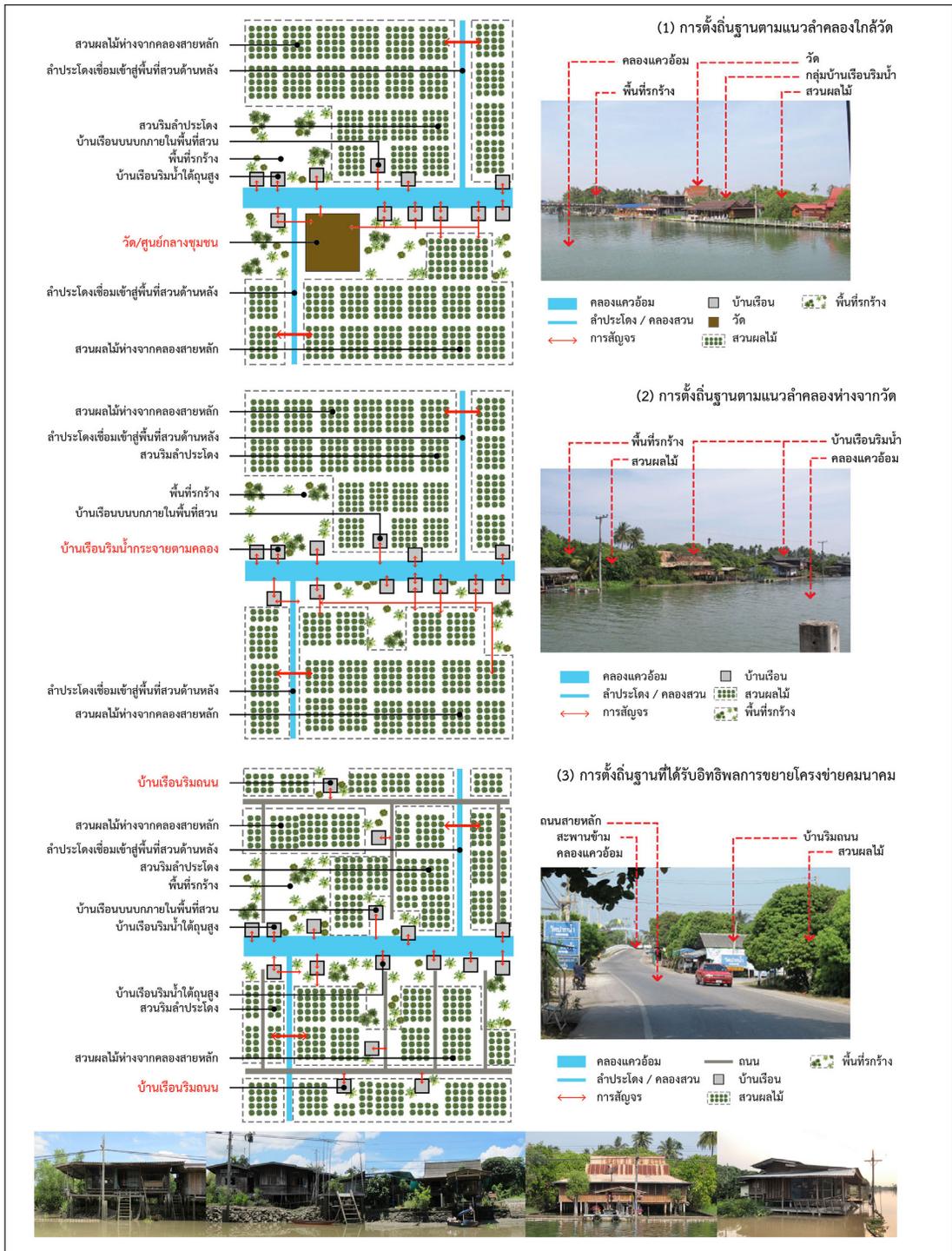
2.3 รูปแบบทางสถาปัตยกรรม จากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคมภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องผ่านช่วงเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารบ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง และภูมิทัศน์ของชุมชน โดยสามารถจำแนกรูปแบบของสถาปัตยกรรมได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) กลุ่มสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ที่มีทั้งลักษณะของเรือนไทยภาคกลางที่ยกใต้ถุนสูง เรือนไม้พื้นดินที่นิยมปลูกมากในบริเวณริมน้ำคลองแควอ้อม เรือนแถวไม้ที่ส่วนใหญ่อยู่บริเวณปากคลองแควอ้อมที่ในอดีตถือเป็นย่านการค้าหรือตลาดน้ำดั้งเดิม (2) กลุ่มสถาปัตยกรรมศาสนสถาน และ (3) กลุ่มสถาปัตยกรรมรูปแบบอื่นๆ ทั้งโรงเก็บเรือและอู่เก็บเรือ โรงเก็บมะพร้าว สะพานข้ามคลอง ศาลาท่าน้ำ และเชื่อมกันดลิ่ง (ภาพที่ 6) ด้วยลักษณะที่ตั้งของชุมชนเป็นแหล่งสะสมแร่ธาตุอาหารที่อุดมสมบูรณ์ จึงนำพาผู้คนมาตั้งถิ่นฐานขุดร่องน้ำยกคันดินเพื่อทำพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง และกลุ่มอาคารบ้านเรือนอยู่อาศัยนิยมตั้งอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยเรือนพื้นดินทรงไทยริมคลองแควอ้อมเป็นเรือนของชาวสวนผลไม้ที่มีตำแหน่งการวางเรือนมีความเชื่อมต่อกับคลอง เนื่องจากการทำสวนผลไม้สวนผสวนอย่างลิ้นจี่และส้มโอขึ้นจะเก็บผลผลิตจากผลไม้หลักปีละครั้ง อีกทั้งผลไม้ประเภทนี้ไม่ต้องมีการแปรรูปที่ซับซ้อนจึงไม่ต้องมีการสร้างโรงเรือนแยก แต่ก็มีศาลาท่าน้ำที่ใช้เป็นพื้นที่ขนส่งผลไม้ลงสู่เรือ ส่วนโครงข่ายการสัญจรในอดีตชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามใช้การคมนาคมทางน้ำในลำคลองแควอ้อมเป็นหลัก รวมถึงแม่น้ำแม่กลอง คลองสายย่อยต่างๆ และลำประโดงในพื้นที่เพื่อการเดินทาง การค้าขาย การข้ามฝั่งลำน้ำ การขนส่งผลผลิตสินค้าทางการเกษตร อันแสดงถึงวิถีการดำรงชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับลำน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งปรากฏท่าเรือโดยสารและท่าน้ำตลอดลำน้ำสายหลักและสายรองของพื้นที่

จนกระทั่งในปัจจุบันโครงข่ายคมนาคมทางบกกลายเป็นรูปแบบการสัญจรหลักของพื้นที่แทนการสัญจรทางน้ำ เนื่องจากการเข้าถึงพื้นที่ได้สะดวกและสามารถขนส่งผลผลิตทางเกษตรได้ในปริมาณที่มากกว่าการสัญจรทางเรือ ดังเช่นในอดีต ชาวสวนจึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการนำผลไม้ออกจากสวนจากการที่เคยใช้เรือผ่านลำประโดง ก็เริ่มมาใช้ถนนที่ตัดผ่านพื้นที่หลังบ้านแทนการใช้คมนาคมทางน้ำ อีกทั้งหากพิจารณา**ลักษณะภูมิทัศน์**ของชุมชน คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม จะพบรูปแบบของชุมชนริมน้ำที่ล้อมรอบด้วยพื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่าย ลำน้ำที่เกี่ยวพันต่อวิถีชีวิต และการประกอบอาชีพที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะถิ่น ซึ่งพิจารณาความงามของภูมิทัศน์ จาก 3 องค์ประกอบ คือ (1) ฉากหน้า (Foreground) ที่มีแม่น้ำลำคลอง พื้นที่ตลิ่งกันน้ำ และพื้นที่เกษตรกรรม ตามแนวลำน้ำ (2) ตำแหน่งกลาง (Middle ground) เป็นกลุ่มบ้านเรือนที่อยู่อาศัยริมน้ำ ทั้งเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นถิ่น เรือนแถวไม้ ศาลาท่าน้ำ และแนวเสาไฟฟ้า และ (3) ฉากหลัง (Background) เกิดจากแนวพื้นที่ เกษตรกรรม ลักษณะพืชพรรณต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่อยู่เบื้องหลังอาคารบ้านเรือนและสีของท้องฟ้า จากการ ซ้อนทับองค์ประกอบดังกล่าวย่อมทำให้เห็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 7)

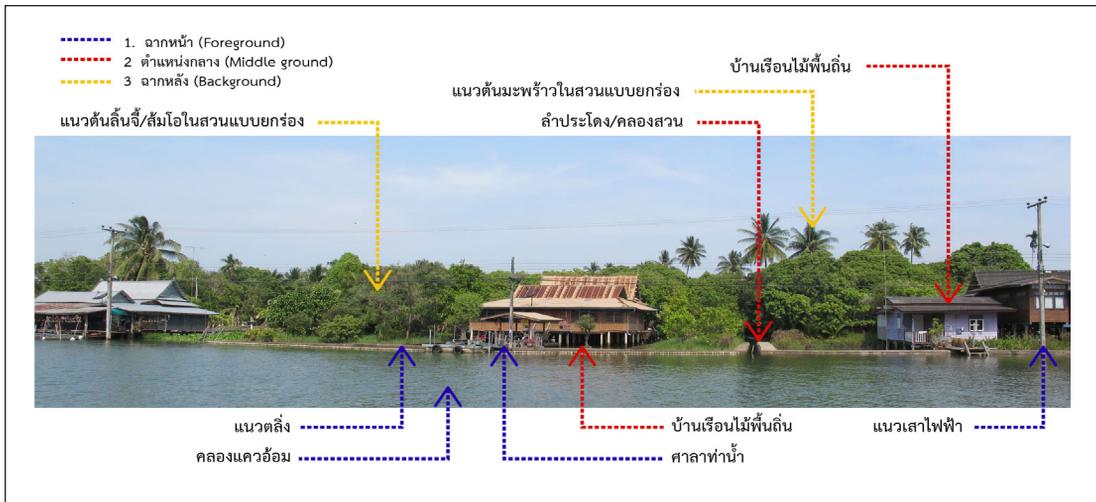
2.4 ระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ จากลักษณะพื้นที่ทำกินในพื้นที่ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกร่องสูงที่มีลักษณะเฉพาะของรูปแบบการทำการเกษตรที่ถูกพัฒนา ขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ โดยมีลักษณะของคูน้ำหรือลำประโดงที่ขุดแยกออกมาเป็นคลองสายหลัก โดย การนำดินที่ได้จากการขุดลำประโดงและยกร่องสวนมาถมเป็นคันดินเพื่อเตรียมการปลูกพืช ซึ่งลำประโดงใช้เพื่อการ ชักน้ำเข้าพื้นที่สวนและการแสดงขอบเขตความเป็นเจ้าของสวน แต่ละสวนจะสละที่ดินคนละครึ่งหนึ่งของร่องสวน ที่ขุดขึ้น ทำให้ลำประโดงกลายเป็นเส้นทางสัญจรสาธารณะและใช้ในการลำเลียงผลผลิตไปโดยปริยาย โดยระหว่าง เส้นลำประโดงแบ่งออกเป็น “ชนิด” แต่ละลำประโดงมีหลายชนิดสวนตามลักษณะของพื้นที่ที่ไม่มีขอบเขตกฎเกณฑ์ตายตัว และแต่ละลำขุดถูกเชื่อมต่อกับลำประโดงโดยมีประตูเปิด-ปิดที่เรียกว่า “หับ” เพื่อใช้ในการควบคุมระดับน้ำภายใน ลำประโดง เนื่องจากในช่วงที่มีน้ำจืดมากจะเปิดน้ำกักไว้ใช้เป็นน้ำอุปโภคและกักเก็บน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงชนิดในช่วงฤดูแล้ง (เชิดศักดิ์ บุษบก, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2562) ซึ่งการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกร่องสูงของบริเวณริมน้ำ แม่น้ำคลองปลูกต้นมะพร้าวไว้ตามคันดินโดยรอบสวน พื้นที่ตรงกลางยกขึ้นเป็น “ร่องสวน” บางสวนเรียกว่า “คู” เพื่อใช้ในการปลูกผลไม้ผสมผสาน ได้แก่ กัลยัม ชมพู และส้มโอ เป็นต้น ระหว่างร่องสวน เรียกว่า “ท้องร่อง” โดยรูปแบบของชนิดสวนดังกล่าวแตกต่างจากสวนฝั่งธนบุรีที่ปลูกต้นไม้เดี่ยว (สุรจิต ชีววิทย์, 2549) ดังนั้น รูปแบบ สวนแบบยกร่องสูงของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ถือเป็นรูปแบบของพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะแบบ ซึ่งสร้างขึ้นโดยกิจกรรมทางวัฒนธรรมของมนุษย์ผ่านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นสื่อกลาง ภายใต้อิทธิพลของ ข้อจำกัดและโอกาสทางกายภาพในการนำเสนอโดยธรรมชาติของพื้นที่ จากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร แบบองค์รวม ทั้งการจัดการระบบน้ำ การปรับปรุงดินให้เกิดประสิทธิภาพสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และระบบ นิเวศ การปรับปรุงพื้นที่เพื่อสร้างผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงของระบบน้ำขึ้นน้ำลง และมีระบบ โครงสร้างที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่น โดยการนำทรัพยากรน้ำส่งผ่านเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่เพื่อใช้ทำการเกษตร ประกอบกับการควบคุมระดับน้ำให้เพียงพอและสามารถระบายน้ำออกได้อย่างรวดเร็ว ส่วน**ลักษณะพืชพรรณ**ในระยะ เริ่มต้นของระบบการทำสวนของชาวสวนเป็นไปตามลักษณะการทำมาหากินตามแบบแผนของการผลิตที่ไม่ได้ มองเพียงผลผลิตเป็นหลักเท่ากับในปัจจุบัน ซึ่งชุมชนในยุคแรกเป็นการปลูกพืชพรรณเพื่อยังชีพตามฤดูกาล เช่น การทำท้องร่องเพื่อให้ฤดูน้ำหลากสามารถปลูกพืชได้โดยน้ำไม่ท่วม การปลูกมะพร้าวแทนการทำน้ำในท้องร่องเพื่อให้

เหมาะสมกับสภาพดิน ฤดูน้ำหลากของพื้นที่ ระบบน้ำเคลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลาและลักษณะทางกายภาพของพีชพรรณที่สามารถปลูกได้ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม รวมถึงการปลูกลิ้นจี่ ส้มโอ กล้วย และหมากในพื้นที่เช่นกัน (วณิ สมิงนาวิน, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2562) ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติของดินและน้ำของคนในอดีตอย่างมีความสัมพันธ์เป็นระบบ และการจัดการสวนที่สอดคล้องกับพื้นที่ราบลุ่ม โดยไม่มองแยกส่วนดังเช่นคนรุ่นหลานเพื่อให้เกิดระบบการผลิตที่ตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ชุมชน จากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายลำน้ำในชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและพื้นที่โดยรอบ ซึ่งพิจารณาจากการปรับเปลี่ยนลักษณะของพีชพรรณและลักษณะพื้นผิวดินเป็นหลัก รวมถึงระบบการผลิต การทำมาหากิน วิถีการดำรงชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนตามชำนาญเฉพาะในการประกอบอาชีพ

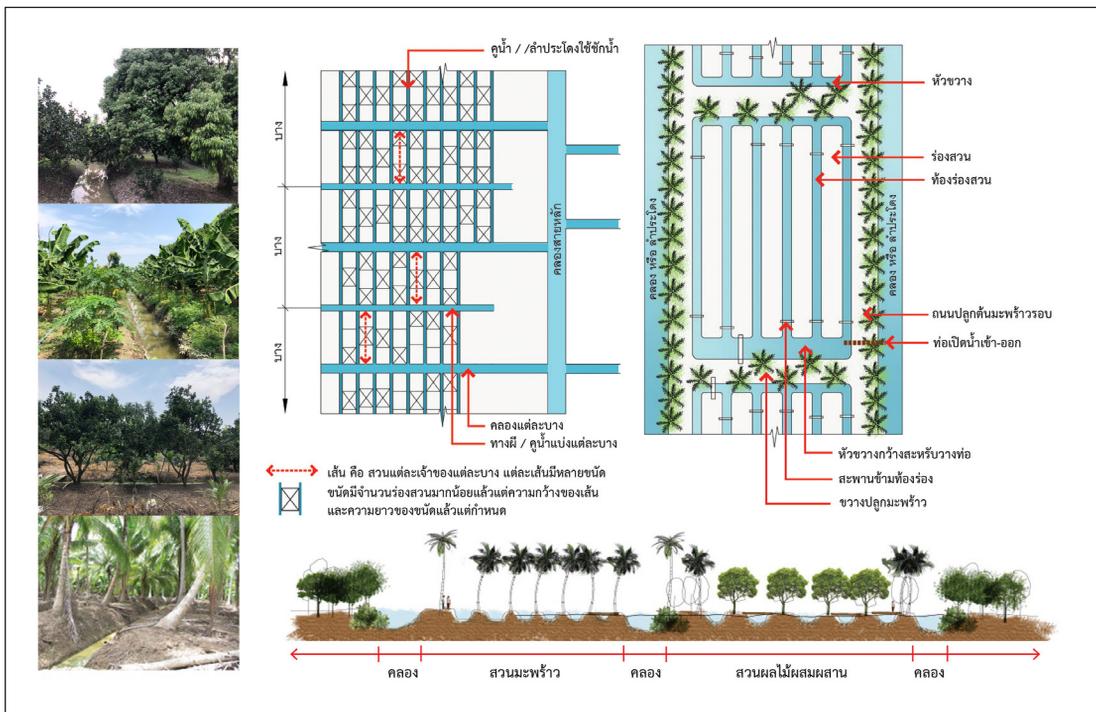
2.5 ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำสวนไม้ผลผสมผสาน ได้แก่ ลิ้นจี่ ส้มโอ มะพร้าว หมาก และกล้วย เป็นต้น ซึ่งถือเป็นรายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเป็นรายได้เสริม ทำให้กลายเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวัฒนธรรมชาวสวน ซึ่งมีประเพณีสำคัญของชาวสวนที่เรียกว่า “การลอกเลน” ซึ่งเป็นวิถีการนำเลนหรือดินเหลวจากกันท้องร่องขึ้นมาแล้วนำไปคลุมที่หลังร่อง ดินเลนดังกล่าวเกิดขึ้นจากฝนชะล้างหน้าดินบริเวณหลังร่องลงไปลงไปกองรวมอยู่ที่ท้องร่อง รวมถึงเศษหญ้าเศษใบไม้ที่ทับถมลงไปกลายเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติ อีกทั้งการลอกเลนถือเป็นการบำรุงรักษาร่องสวนไม่ให้เกิดการตื้นเขินด้วย ดังนั้นการลอกเลนจึงทำในช่วงรอยต่อก่อนเข้าฤดูฝน หลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต จึงเกิดวัฒนธรรมชาวสวนที่เรียกว่า “การลงแขก” ที่ขอแรงญาติพี่น้องเพื่อนบ้านมาช่วยกันเพื่อให้เกิดความรวดเร็วและย้ายไปยังสวนอื่นต่อไป (สมใจ นิยมเล็ก, 2545: 91) ส่วนโครงสร้างทางสังคมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งสภาพภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีการวิถีชีวิตที่เรียบง่ายตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พื้นเพของวิถีการดำรงชีวิตที่พึ่งพาลำน้ำตามธรรมชาติและยังคงรักษาวิถีเดิมไว้ภายใต้กระแสของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นจากลักษณะการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกร่องสูงกระจายอยู่เต็มพื้นที่ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเรือนพื้นถิ่นตามสองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อม และระบบการผลิตต่างๆ ล้วนเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาของวิถีทางธรรมชาติและความเป็นอยู่บนพื้นฐานสังคมเกษตรกรรมชาวน้ำทั้งสิ้น โดยวัฒนธรรมชาวสวนถือเป็นรูปแบบการจัดการน้ำกับพื้นที่อันเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ที่เกิดจากสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่แนบแน่น กลายเป็นผลของกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบตัวภายใต้สภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2552) มีกระบวนการที่เกิดจากเปลี่ยนแปลง การปรับตัว และการสืบทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชน แล้วพัฒนาปรับปรุงองค์ความรู้ให้เกิดทักษะและความชำนาญขึ้นร่วมกันอย่างกลมกลืน

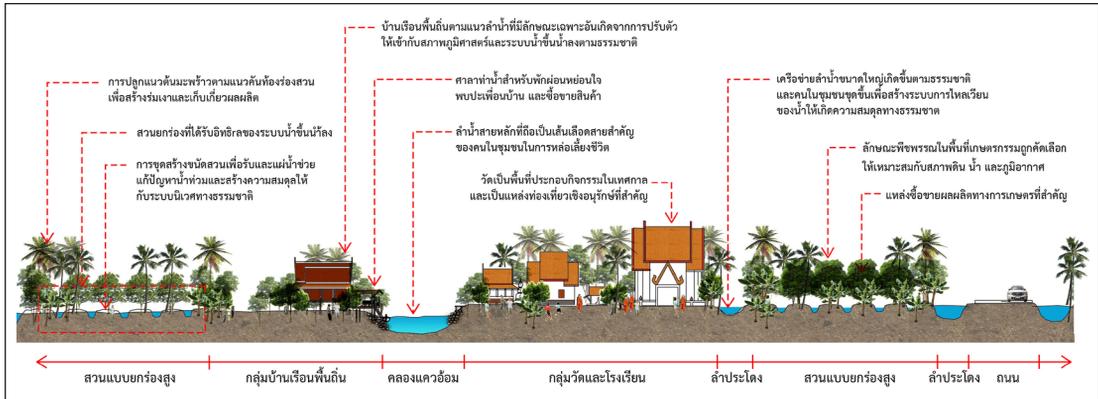
ภาพที่ 6 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและลักษณะภูมิทัศน์
ของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ภาพที่ 7 แสดงลักษณะภูมิทัศน์ของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
 ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ภาพที่ 8 แสดงพื้นที่เกษตรกรรมระบบสวนยกร่องในพื้นที่ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
 ที่มา: ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก สมใจ นิมเล็ก. (2545). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น “เรือนชาวสวน”.
 กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, น.6-8.

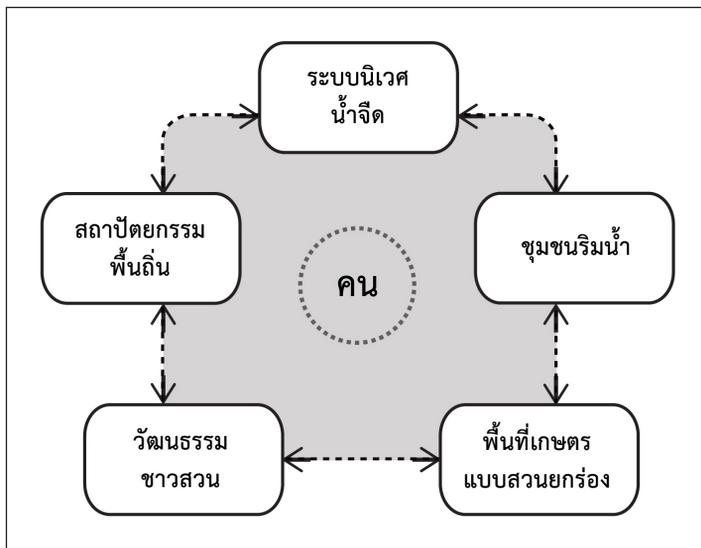

ภาพที่ 9 แสดงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

การอภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาที่ซ่อนทับข้อมูลเชิงพื้นที่และเชิงทฤษฎีในประเด็นเกี่ยวกับคุณลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามที่มีความเฉพาะตัวในทิศทางของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับ “บริบทที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมีคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร และมีเงื่อนไขอะไรที่ส่งผลสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม” โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ตามองค์ประกอบพื้นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน อันเป็นประเด็นในการศึกษาสำคัญที่ได้จากแนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐาน ระบบกิจกรรม การใช้พื้นที่และวัฒนธรรม พบว่า ด้วย (1) **ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ** ของชุมชนดั้งเดิมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นพื้นที่ในเขตรบบนิเวศน้ำจืดที่เชื่อมต่อกับระบบนิเวศน้ำกร่อยที่มีความเปราะบางและมีความเฉพาะตัวสูง จากการพัดพาเอาตะกอนดินและธาตุอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์นับตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ มาถึงปากแม่น้ำแม่กลองและทะเลอ่าวไทยในฤดูน้ำหลาก ประกอบกับระบบน้ำและลมที่ได้รับอิทธิพลจากระบบนิเวศชายฝั่งทะเลทำให้เกิดระบบน้ำขึ้น-น้ำลง ทำให้พื้นที่บริเวณชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีความหลากหลายทางชีวภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศดังกล่าว ก่อให้เกิดรูปแบบ (2) **การตั้งถิ่นฐาน** บริเวณริมน้ำสองฝั่งคลองแควอ้อมแบบแนวยาวตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear settlement) ในรูปแบบของการอยู่อาศัย และการขยายที่ดินทำกินนอนเพื่อดูแลพื้นที่เกษตรกรรมของตนกลายเป็นชุมชนริมน้ำบริบทสวนแบบยกร่องสูงดังเช่นในปัจจุบันนี้ อันสะท้อนการจัดการรูปแบบของพื้นที่เพื่อการอยู่รอดของมนุษย์และยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามลำดับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ทั้งนี้ (3) **ระบบกิจกรรม** ในพื้นที่ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดขึ้นในรูปแบบทางพื้นที่หรือการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกร่องสูง ก่อให้เกิดผลผลิตทางการเกษตรที่เรียกว่า “กิจกรรมเชิงธุรกิจ” และกิจกรรมทางสังคมที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในวิถีชีวิตและพฤติกรรมของแต่ละบุคคล ครอบครัว และสังคมที่มีการกระทำสืบทอดกันมา รวมถึงสื่อให้เข้าใจถึงระบบสังคมของการอยู่ร่วมกันและการพึ่งพากัน ดังนั้นระบบกิจกรรมถือเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดโดยตรงมาจากวิถีชีวิตและภูมิหลังทางวัฒนธรรม และจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปราศจากพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมและเวลา และ (4) **วัฒนธรรม** เป็นสิ่งที่ส่งผลต่อความคิดความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม

สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะทางสังคมและอื่นๆ อันก่อให้เกิดเป็นโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถ ตีออกมาเป็นคุณค่า แล้วเลือกคุณค่านั้นมาเป็นค่านิยมในการประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตในสังคม โดยปรากฏ ออกมาให้เห็นและรับรู้ได้ในรูปแบบของระบบกิจกรรมที่มีพื้นที่รองรับ และเกิดเป็นการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้งของ ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมชาวสวน” ในที่สุด จากเงื่อนไขของลักษณะภูมิศาสตร์ และระบบนิเวศน้ำจืด ประกอบกับการจัดระเบียบทางพื้นที่หรือที่ตั้งที่มีเหตุผลซ่อนอยู่เบื้องหลังจากความสัมพันธ์ทาง สังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนความเชื่อมโยงไปสู่ลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏในรูปแบบของพื้นที่ ทำให้ชุมชน คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีความเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างจากการทำสวนผลไม้โดย ทั่วไปที่ไม่ใช่ระบบสวนยกร่องในจังหวัดสมุทรสงคราม จึงทำให้เกิดอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม จังหวัดสมุทรสงคราม นำมาสู่บทสรุปของบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมคลองแควอ้อมที่ว่า “ชุมชนคลองแควอ้อมเป็นชุมชน ดั้งเดิมที่มีบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำในเขตระบบนิเวศน้ำจืดที่มีกลุ่มวัฒนธรรมชาวสวนเป็นตัวแทน มีพื้นที่ระบบนิเวศน้ำจืดเป็นสื่อกลาง และมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์” (ภาพที่ 10) ดังแบบจำลองบริบท ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อมจังหวัดสมุทรสงคราม (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 10 แสดงแบบจำลองบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
 ที่มา: ผู้วิจัย, 2563.

ในการศึกษาและวิเคราะห์ดังกล่าวเพื่อสร้างความเข้าใจและการนำองค์ความรู้อันเกิดจากกระบวนการ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนไปประยุกต์ใช้ประกอบการพิจารณาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนในลำดับต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคณาจารย์ เรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากทุนปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา 2559

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพยากรธรณี. (2559). การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี. กรุงเทพมหานคร:
กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- เชิดศักดิ์ บุชบก. ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม. สัมภาษณ์โดย ชนธิกาญจน์ จินใจตรง.
15 พฤศจิกายน 2562.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ. (2542). เส้นแม่น้ำสายสำคัญในประเทศไทย, จาก **ลุ่มน้ำแม่กลอง
ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือข่าย” มอญ**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- เทพ สุนทรสารทูล. (ม.ป.ป.). **เสด็จประพาสเมืองสมุทรสงคราม**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม.
ชนธิกาญจน์ จินใจตรง. (2555). **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม**.
ปริญญาผังเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2552). **ชุมชนปฏิบัติทางการเรียนรู้ : แนวคิด เทคนิค และกระบวนการเรียนรู้**.
(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วณิ สมิงนาวิน. **ชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม**. สัมภาษณ์โดย ชนธิกาญจน์ จินใจตรง.
15 พฤศจิกายน 2562.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, (2544). **พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
_____ (2547). **ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือข่าย” มอญ**. (พิมพ์ครั้งที่ 1)
กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- สถาปัตยกรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2553). **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาวิจัย
มาตรฐานที่อยู่อาศัยและชุมชนเพื่อคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และคุณค่าของเมือง**. กรุงเทพมหานคร:
การเคหะแห่งชาติ.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
(ม.ป.ป.). **คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเภทย่านชุมชนเก่า**. (ม.ป.ท: ม.ป.พ.).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ภ WH 2-200 (25). **รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt จังหวัดสมุทรสงคราม**.
สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2549). **ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุรจิต ชিরเวทย์. (2549). **คนแม่กลอง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส.เอเชียเพรส (1989) จำกัด.
- สมใจ นิ่มเล็ก. (2545). **สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น “เรือนชาวสวน”**. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). **อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative
Research**. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Lennon, J. & Steve, M. (1996). **Cultural landscape management: guidelines for identifying,
assessing and managing cultural landscapes in the Australian Alps national parks**.
Canberra, A.C.T.: Australian Alps Liason Committee.

- Rapoport, A. (1994). Humanity Culture and Social Life. In Tim Ingold (Ed), **Companion encyclopedia of anthropology: Humanity, culture and social life**". New York: Routledge.
- Sauer, C.O. (1925). **The Morphology of Landscape**. Berkeley: University of California Press.
- Vogeler, I. (2010). **Critical Cultural Landscape**. [Online]. Retrieved September 11, 2019, from <https://people.uwec.edu/ivogeler/CCL-bookchapters-pdf/index.htm>

